

Autonomie. Samen de toekomst vormgeven

Beste wereldgenoten,

Oikos, denktank voor sociaalecologische verandering bestaat vijf jaar. Graag schrijf ik u deze brief over de vragen en ideeën die we in die periode opmerkten, ontwikkelden en uitdroegen. En gelet op de tijd van het jaar is dit misschien ook wel een nieuwjaarsbrief, het gaat tenslotte ook over de toekomst. Over wat we elkaar wensen het komende jaar. En dat is belangrijk, want in thema's die *Oikos* opvolgt, zoals klimaatbeleid, heeft men het steevast over 2030 of 2050 en heel weinig over het jaar dat komt. Dat lijkt me eerder een vorm van toekomstvergetelheid dan authentieke intenties voor de toekomst. Hoe verder af, hoe makkelijker het is om te praten over transitie: het omgooien van de huidige systemen, denk aan automobilititeit of industrieel voedsel, naar duurzame systemen.

Daar moeten we even bij stilstaan. Maar kan dat wel? Hebt u ook het gevoel dat u meegesleurd wordt in het leven? Dat de lat waar we over moeten, als ouder, werknemer of leerling, elk jaar hoger komt te liggen? Dat de zoektocht naar een goed leven soms eerder lijkt op een wedstrijd die je niet winnen kan?

Mij is het alleszins bekend. Wat me vooral opvalt, is dat we ons een aantal vragen niet meer stellen. Vragen die misschien wel naar de kern van het menselijk bestaan en onze beschaving gaan. Over wat we belangrijk vinden in het leven. En of we onze samenleving daarvoor wel op de juiste wijze inrichten. Enkele van die vragen wil ik met u delen. Om samen na te denken over onze toekomst. Over hoe we die weer in handen kunnen nemen, opnieuw greep kunnen krijgen op onze leefomgeving, onze autonomie opeisen.

Uiteraard zijn een aantal vragen niet nieuw. De Oude Grieken bogen zich al over de vraag naar het goede leven. Maar ze zijn wel actueler dan ooit. En er zijn ook nieuwe vragen. Voor het eerst in de menselijke geschiedenis is de invloed van het menselijk handelen op de aarde de grootste factor van verandering. We leven niet langer in het holoceen, wetenschappers benoemen onze geologische tijd sinds kort als het antropoceen, omdat de menselijke invloed nu duidelijk het klimaat en de atmosfeer drastisch beïnvloedt.

In die zin is er iets bizar. Ongeveer iedereen is het erover eens is dat de leefbaarheid op aarde op het spel staat, zelfs de Wereldbank spreekt van een opwarming van 4° Celsius bij ongewijzigd beleid. Tezelfdertijd hoor ik meer en meer mensen zich vertwijfeld de vraag stellen of hun kinderen het nog wel beter gaan hebben dan zij zelf. Een belangrijke vraag, ik zit er als ouder ook mee. Alleen leggen we zo weinig verband tussen deze twee zaken. Als 'beter' betekent 'meer van het zelfde', namelijk een Vooruitgangsgeloof

dat we eenzijdig zijn gaan invullen door het opstapelen (en weggoeien) van materiële spullen, dan kan het moeilijk 'beter' gaan. Dan gaan we niet meer vooruit. Dus is de hamvraag: wat verstaan we onder 'beter', vandaag? En beantwoorden we zelf, dialoog met anderen, die vraag? Of laten we dat aan anderen over, waarbij we onze autonomie uit handen geven? Bij wijze van denkoefening introduceer ik graag vier vragen.

Drie vragen over de essentie

De eerste. Stel je leeft in een samenleving met heel weinig houten tafels en enorme bossen. Dan is het logisch dat we een beperkt deel van de bomen gebruiken om er tafels van te maken. De meeste bossen blijven intact, jobs worden gecreëerd en de tafels, die we dagelijks gebruiken, verhogen onze levenskwaliteit. We laten de tijds klok even verder tikken... Stel dat je in een samenleving leeft met heel veel houten tafels, verschillende per woning, en amper nog bossen. Is het dan logisch dat we houten tafels blijven kopen en daarvoor de laatste bossen kappen?

Een tweede. Ik rijd, op weg voor haar *Oikos*-lezing, met de Indiase Vandana Shiva, een wereldwijd bekende denker en activiste, van Zaventem naar Gent. Overal zien we monoculturen van mais. Miljoenen planten die, als in een militair defilé, netjes op een rij staan, allemaal even hoog. Shiva schudt haar hoofd bij zoveel monocultuur, het totaal ontbreken van diversiteit. Zou ze gelijk hebben, als ze het verband legt tussen 'monoculturen op het veld en monoculturen van de geest'? Welke autonome, zelfbeheerde kennissystemen, over natuur, landbouw, voeding en onszelf zijn we als burgers de voorbije decennia kwijtgespeeld? Is het normaal dat heel wat mensen niet meer weten waar hun voedsel vandaan komt?

Drie, iets filosofischer, maar ook mooi omdat hij zo oud is. De filosoof zegt: 'Stenen en bomen zijn voor mij niet van belang, het gaat over de mensen in de stad.' Finaal bleek het onmogelijk voor hem om trouw te blijven aan zijn eigen voorschrift. Want om na te denken over de mensen in de stad, werd hij ertoe geleid hen een plaats in de wereld toe te kennen en hun wezenlijke verwantschap met stenen en bomen te erkennen. Zou deze gedachte van Socrates ons nog iets te vertellen hebben? Kunnen we een wereld bouwen waarbij we geen rekening houden met de natuur?

En dan een uitsmijter – geloof nooit wat ze je op voorhand voorhouden – een vraag die mijn jongste dochter me stelde enkele jaren geleden: 'Papa, welke gsm had jij toen je 12 was?'

Autonomie, eerste bezoek

Het is zo'n woord dat we allemaal wel eens gebruiken. Maar wat verstaan we er eigenlijk onder autonomie? Gaat het over vrijheid, maar welke vrijheid dan? Gaat het over zelf dingen kunnen doen, maar is dat dan op je eentje of samen met anderen? Misschien moet je gewoon even voor jezelf omschrijven wat het inhoudt, en kijken wat er verder gebeurt. Want de kracht van een democratische dialoog is dat het je de kans biedt eventueel van gedacht te veranderen. Of juist niet.

Intrigerend is alvast wat Van Dale schrijft : het woord komt van het Griekse *autonomia*, en betekent ‘de vrijheid om de eigen wetten te volgen’. Want *autos* verwijst naar ‘zelf’ en *nomos* naar ‘gebruik, wet’. Maar hoe maken we die wetten dan?

De fiets van de 20ste eeuw: trappen of neervallen

Op 6 november 2014 trok een van de grootste betogingen van de laatste decennia door Brussel. Mensen betoogden tegen de afbouw van de welvaartsstaat. Opvallend veel betogers verklaarden op televisie: ‘Wij hebben het goed, maar ik ben hier in de eerste plaats voor mijn kinderen, ik maak me zorgen over hun toekomst.’ Ons model uit de twintigste eeuw biedt dus geen toekomstperspectief meer. Barbara Muraca vergelijkt ons sociaaleconomisch systeem met een fiets, en wel een speciaal type. Niet alleen moet je voortdurend blijven trappen – de economische motor mag niet stilvallen – anders val je uiteraard om. Op deze fiets moet je ook steeds sneller fietsen, anders blijft hij niet overeind. Dat is de paradox van ons systeem: het is enkel stabiel als het versnelt. En laat er geen twijfel over bestaan: deze fiets heeft ons veel goede zaken opgeleverd: de opbouw van de welvaartsstaat en de emancipatie van hele generaties werkenden. Maar de fiets kraakt ondertussen langs alle kanten. Hem sneller doen rijden lukt niet meer. We stoten tegen grenzen aan op alle vlakken: economisch, ecologisch en sociaal. En als de fiets omvalt, verliezen we ook wat werd opgebouwd.

Om de 58 seconden een nieuwe auto

Om te starten met het economische: de toenemende welvaart van de voorbije eeuw steunt op voortdurende stijging van de productiviteit. Dat betekent eenvoudig: meer spullen maken met dezelfde mensen per uur. Of iets meer spullen met minder mensen. En daar zijn we heel goed in geslaagd: onlangs had ik het voorrecht om de nieuwe Volvofabriek in Göteborg te bezoeken. En daar rolt om de 58 seconden een gloednieuwe auto van de band. Ter vergelijking: toen Henry Ford de lopende band in 1913 introduceerde, daalde de benodigde werktijd per auto van 12 uur naar 2,5 uur. In een wereld met weinig auto's is zo'n productiviteitsstijging economisch een zegen: je kunt meer mensen een auto verkopen tegen een lagere prijs, de arbeiders in de fabriek zien hun loon stijgen omdat dit de afspraak is van de welvaartsstaat: zowel werknemers als werkgevers genieten van de winst, en ook de overheid krijgt haar deel. Wat er gebeurt als er echter meer auto's worden gemaakt dan we nodig hebben, hebben we de laatste twintig jaar kunnen merken. Dan sluiten autoconcerns productiefabrieken. En naarmate de automarkt meer verzadigd raakt en de productiviteit verder stijgt, hebben we nog minder fabrieken nodig, en dus ook minder jobs.

In ons model van welvaartsstaat hebben we ervoor gekozen om de koopkracht te doen stijgen, en veel minder om de werkweek te verkorten en zo extra jobs te creëren. Het was trouwens Henry Ford die in de VS in 1926 de vijfdaagse werkweek invoerde, wat hem veel kritiek opleverde. Maar hij vond vrije tijd een recht voor iedereen, en wist dat in een kortere werkweek zijn arbeiders productiever zouden zijn. Bijna een eeuw later zitten we nog altijd vast aan de vijfdaagse week...

De Amerikaanse Juliet Schor berekende dat als de winsten uit de productiviteitsstijging gebruikt zouden zijn voor arbeidsduurvermindering in plaats van koopkrachtstijging, de werkweek nu half zo lang zou duren als die van Ford. En dat

zou ook goed zijn voor het milieu, want mensen die vele uren werken hebben niet alleen een hoger inkomen en dus een hoger consumptieniveau, hun consumptiepatroon is ook minder duurzaam. Heel simpel: als je na een drukke werkdag gestresseerd in de supermarkt staat, is duurzaamheid – bijvoorbeeld zelf gezond koken met lokale groenten – wel het laatste aan je hoofd.

Maar omdat hogere productiviteit meestal wordt gehonoreerd met koopkrachtverhoging, zitten we in de vicieuze cirkel van *werken en uitgeven*. We werken harder, omdat ook de arbeidsmarkt dat vraagt, en gaan dan met de verhoogde koopkracht op zoek naar een ontspannende compensatie. En omdat de reclame onze consumptiehorizon steeds verwijdt (ook letterlijk), hebben we steeds meer geld nodig om te relaxen. Waardoor we misschien toch nog gaan kiezen voor de job met wat hoger inkomen, en ja een hogere werkdruk....

Bovendien hebben we de laatste decennia gepoogd de benadering van Ford in alle domeinen van de samenleving toe te passen. Eerst bij de overheid onder de noemer *new public management*. Nadien is hetzelfde mechanisme toegepast in het onderwijs en de zorg. Waarom zouden we een ziekenhuis niet organiseren als een efficiënte fabriek? Het antwoord weten we met ons gezond verstand: verzorging of leerlingen kennis bijbrengen veronderstelt menselijk contact, vertrouwen en interactie. Maar ondertussen zitten we wel met dat doorgeslagen efficiëntiedenken in alle domeinen van de samenleving.

De razende stilstand

Onze moderne samenleving is dus enkel stabiel als ze groeit en versnelt. De impact hiervan op onze relaties met mensen en de wereld kan moeilijk overschat worden. Want als alles sneller verandert, wordt alles tijdelijker. Hartmut Rosa beschrijft in *Snelle samenleving, trage democratie* drie categorieën van versnelling: de technische, die van het levenstempo en die van sociale verandering. De technische versnelling is de meest evidente: nu dat we met het vliegtuig in plaats van de zeilboot naar New York gaan, is een citytrip over de oceaan mogelijk geworden. De versnelling van het levenstempo handelt over het aantal zaken dat we per tijdseenheid willen doen. Wie droomt er niet van multitasken? De versnelling van sociale verandering gaat over versnellingen van de samenleving zelf, die leidt tot de inkrimping van het heden. Versnelling betekent dat de ‘houdbaarheidsdatum’ van onze ervaringen en verwachtingen steeds korter wordt. En dat kun je makkelijk zelf testen: neem je adresboekje en tracht te voorspellen hoeveel koppels, adressen en telefoonnummers binnen vijf jaar nog actueel zijn?

De inkrimping toont zich helder aan de hand van het gezin en het werk. In de periode voor de industriële revolutie bleven deze stabiel over generaties heen: familiestructuren bleven bewaard en vaak oefende de zoon het beroep van de vader uit. In de industriële periode, tot ongeveer 1970, bleven gezin en werk nog één generatie stabiel: echtscheidingen waren zeldzaam en veel mensen hadden een job voor het leven. Vandaag de dag is de flexibiliteit eigen aan het gezin en het werk: een relatie duurt een liefde lang, je huidige werk tot de volgende jobkans of bedrijfsherstructurering.

Een belangrijke motor van maatschappelijke versnelling is het concurrentieprincipe. Ondertussen geldt dit ook voor hobby's, partners, vrienden, enzovoorts. Denk aan de houding van sommige ouders rond het voetbalveld, waar hun kind moet scoren, letterlijk. En versnelling wordt ook aangedreven door de culturele motor: de breed gedeelde visie dat een rijk leven een propvol leven is. En omdat er meer te zien en te ervaren is dan een mensenleven toelaat, proberen we dit euvel te verhelpen door ‘dubbel zo snel te

leven'. In die zin bestempelt Rosa ons moderne leven als tragisch: we hebben nog nooit zo hard gehold, om de indruk te krijgen dat we steeds meer missen van het leven... De razende stilstand noemt hij dat: we razen door het leven terwijl er geen ruimte meer is voor een toekomstverhaal, om ons stukjes wereld eigen te maken en verrijkende relaties op te bouwen. Zo vormt de voortdurende dynamisering het dynamiet onder onze duurzame relaties. De prijs daarvoor is een permanente rusteloosheid en een radicaal verlies van autonomie. Een hedendaagse analyse die me doet denken aan Ivan Illich's begrip van 'structurele contraproductiviteit': we willen zo productief zijn dat we de controle kwijt geraken, veel te veel uit handen hebben gegeven, en blind zijn voor het verlies aan sociale verbanden en milieuverniëting.

Een provocerende vraag als uitsmijter. Het kan toch geen nieuwjaarswens zijn dat we elk jaar een nieuwe job zoeken, om de twee jaar verhuizen, liefst vier keer van 'levenspartner' veranderen en om de zes maanden een nieuwe smartphone kunnen kopen?

Burn-out van de planeet

De op hol geslagen versnelling is ook op ecologisch vlak onhoudbaar. Elk jaar gebruiken we meer fossiele brandstoffen, halen we meer grondstoffen uit de aarde, stoten we mondiaal meer broeikasgassen uit... We komen nu stilaan op kantelpunten aan, waar ecosystemen in elkaar kunnen storten, en een stabiele temperatuur, zoet water of visbestanden geen evidentie meer zijn.

En uiteraard is de impact van een Belg of Amerikaan niet dezelfde als die van bijvoorbeeld een Tanzaniaan. Als elke aardbewoner zou leven als een Belg, hebben we meer dan vier aardes nodig. Het gaat dus ook over ecologische rechtvaardigheid, want waarom zou niet elke mens recht hebben op een even groot, eerlijk aardeaandeel? En hoe onrechtvaardig is het niet dat juist die landen die in het verleden amper hebben bijgedragen tot de uitstoot van broeikasgassen, denk aan Bangladesh, net nu het hardst worden getroffen? Daarom hebben wij in het Westen een belangrijke opdracht: we moeten onze voetafdruk drastisch terugschroeven, bijvoorbeeld onze uitstoot van broeikasgassen met 90 procent. En dat is immens, een factor 10. Hoe moet je je dat inbeelden? Wel, neem je vuilniszak en knip er negen tienden af. Het zakje dat je overhoudt, daarmee moet je het vanaf nu doen. Of neem je energiefactuur, en deel je verbruik door tien. Geen 2.000 liter stookolie, wel tweehonderd. Dat voor velen een leven met bijvoorbeeld zo weinig afval onrealistisch lijkt in de huidige samenleving, heeft alles te maken met onze autonomie, of het gebrek er aan. De doorsnee supermarkt maakt het inderdaad onmogelijk om aankopen te doen zonder een overvloed aan verpakkingen.

En de uitputting van de aarde staat niet op zich. Dat werd me onlangs duidelijk toen ik het bericht hoorde dat steeds meer mensen te kampen krijgen met een burn-out. Dat is tragisch, want zoiets gaat veel dieper dan een depressieve bui. Na een burn-out geraak je meestal niet terug op het hoge energieniveau van ervoor. In mentaal: onze samenleving maakt steeds meer mensen ziek, beschadigt ze voor het leven, beperkt hun autonomie. En autonomie gaat over het zelf in handen nemen van je leven, samen met anderen je leefomgeving kunnen uitbouwen. Ik werd stil toen ik de definitie van burn-out opzocht: *'Burn-out is het eindstadium van langdurige, vaak jarenlange, rooibouw op het lichaam.'* Welnu, deze term is net zozeer van toepassing op wat meer en meer mensen meemaken in hun job, als op de samenleving in haar geheel, en op wat de samenleving doet met de levende planeet aarde. Psychologen als Paul Verhaeghe en Dirk De

Wachter hebben in hun boeken *Identiteit* en *Borderline Times* treffend omschreven hoe mensen letterlijk ziek worden van onze tijd. Het laatste boek gebruikt als structuur de criteria waarmee de aandoening van *borderline* wordt bepaald. De Wachter toont dat deze criteria ook voor de westerse maatschappij als geheel gelden. *Borderline* is dan ook niet toevallig de Engelse term voor grens. Wie denkt over alle grenzen te kunnen gaan, krijgt misschien eerst een kick maar beschadigt finaal zijn of haar autonomie.

De consument: alles te koop behalve autonomie

U hebt het waarschijnlijk ook al zelf meegemaakt: een toestel waarvan maar één onderdeel stuk is. Zoals een printer met een afgebroken tandwielletje. Wat er gebeurt als je ermee naar de winkel gaat, hoef ik niet te vertellen. Op elke lezing geven mensen spontaan het antwoord: ‘De winkelbediende zegt dat ze het niet kunnen maken, maar geeft wel een kortingsbon om een nieuw toestel te kopen.’

Nog een garantie op succes tijdens een lezing: vraag wie er een iPhone bijheeft. En vraag dan om de batterij er uit te halen... Dat is dus de vooruitgang: die batterij kun je er zelf niet uithalen. En dus als ze niet meer optimaal functioneert...

En deze hoorde ik tijdens een lezing van Jan Mertens: wat denk en voel je als je net buiten staat, op straat, met een gloednieuwe smartphone in je hand? Angst natuurlijk, de vraag of je wel het juiste model kocht, en het morgen alweer niet passé zal zijn.

Om de rij te vervolledigen: jaren terug kocht ik een mooi uurwerk. Waterdicht, schokbestendig, ideaal voor de sportieve mens. Wat bleek toen ik de handleiding las: ‘Dit toestel kan niet hersteld worden want samengeperst. Als het binnen de twee jaar stuk gaat, krijgt u een nieuw exemplaar.’ Wat je na twee jaar moet doen, stond er niet in. Zo wordt onmogelijk wat noodzakelijk is: opnieuw duurzame relaties aangaan met de dingen, objecten koesteren, ervan genieten dat ze lang meegaan.

Om dit deel van de brief samen te vatten: het huidige samenlevingsmodel blijkt enkel stabiel als het voortdurend vooruitholt: alles moet steeds meer, sneller en beter. Dat leidt tot roofofbouw op mens, sociale relaties en instituties, en *last but not least* op de aarde die alles moet dragen. En ook van de politiek worden we niet warm. Om Naomi Klein te parafaseren: wie gelooft die ministers nog, als ze mensen stimuleren om spaarlampen in te draaien, terwijl ze benzineslurpende bedrijfswagens subsidiëren? Daarenboven lijkt het alsof we, als lopers in de ratrace, geen tijd of ruimte hebben om eruit te stappen, aan een nieuw samenlevingsmodel te werken. Van echte autonomie, de toekomst samen vormgeven, is dan ook weinig sprake. Of lijkt dat enkel maar zo?

De fiets van de 21ste eeuw: een nieuw model

Als het oude model krakend vastloopt, hebben we nood aan een nieuw maatschappelijk model. We kunnen dat ook verbeelden met een fiets, maar nu een bakfiets. Die valt niet om als je halt wil houden, en je kunt je kinderen – of wie weet je oma – meenemen.

Hoe zo’n model er in detail uitziet, dat weten we niet. Er is geen blauwdruk en dat is maar goed ook. Maar de contouren zijn helder: draait enkel op hernieuwbare energie, stoot 90 procent minder broeikasgassen uit, brengt uitputbare grondstoffen in een gesloten kringlooeconomie, zorgt ervoor dat ecosystemen zich kunnen herstellen, en dat in een samenleving waar mensen weer op adem kunnen komen, waar de *homo economicus* vervangen is door de *homo collaborans*. Door veel spullen te delen, hebben

mensen wat ze nodig hebben zonder ze alles moeten kopen. Hierdoor hebben ze minder koopkracht nodig, wat goed uitkomt want ze werken ook minder. En in peer-to-peer-netwerken zijn ze ook opnieuw producent geworden, werken ze samen in de nieuwe microfabrieken. En *last but not least*: van consumenten zijn ze weer burgers geworden, die opnieuw greep hebben gekregen, zowel op hun naaste omgeving als op grootschalige uitdagingen zoals klimaatverandering. En ze zijn trots op hun autonomie.

Autonomie, en hoe we ze kwijtraakten

Hoe verwerven we die autonomie terug? Daarvoor is er eerst nog een kleine historische terugblik nodig, over hoe we die autonomie zijn kwijtgeraakt. Want mij raakt, is hoe het huidige gevoel van onmacht afwezig is bij ecologische denkers van het eerste uur, denk aan André Gorz of Ivan Illich. Ze geloven sterk in de kracht van samenwerking en de uitbouw van een alternatief systeem. Zij schrijven natuurlijk in de periode van mei '68, wanneer de autonomiegedachte een enorme boost krijgt. En uiteraard staat autonomie in een langere traditie, niet toevallig is het een Oudgrieks woord. We kunnen het traceren tot de stadsstaat Athene, waar burgers zich niet langer laten leiden door tradities en beseffen dat ze hun eigen regels kunnen bepalen. Ook de Verlichting, die Immanuel Kant omschrijft als de bevrijding van de mens uit de onmondigheid die hij aan zichzelf te danken heeft, is een duidelijk ijkpunt. Graag voeg ik daar het perspectief aan toe van mijn lievelingsfilosofe Hannah Arendt. Zij beschrijft autonomie vanuit een positief perspectief: de verwondering over wie we kunnen zijn.

Vanuit dat historisch perspectief was mei '68 een opstand waarbij burgers zich bevrijdden van starre structuren, denk aan de kerk, de dorps tradities, de strenge huisvader, het leger enzovoorts. Zelf ben ik nog een late deelgenoot geweest, als gewetensbezwaarde begin jaren 90. De geest van toen weerklinkt in de protestsong van Bob Dylan, vertaald door Boudewijn De Groot '*Er komen andere tijden*': '*Kom vaders en moeders, kom hier en hoor toe. Wij zijn jullie praatjes en wetten zo moe. Je zoons en je dochters die haten gezag, je moraal verveelt ons al tijden.*' Vier decennia geleden ging het voor André Gorz om het weer greep krijgen op de eigen leefomgeving, tegen oprukkende industrieterreinen en een autoritaire overheid. Hij verzette zich tegen het principe dat experts meer en meer beslissingen nemen in onze samenleving, boven de hoofden van de mensen heen. Het actiecomité Ringland in Antwerpen, waarbij verzet tegen de Oosterweelverbinding samengaat met het formuleren van concrete alternatieven, is een sterk actueel voorbeeld van Gorz' invulling van autonomie. Zijn tijdgenoot Ivan Illich omschreef autonomie als goed samenleven of convivialiteit: vrijheid realiseren in onderlinge afhankelijkheid. Of, hoe een visie van toen nu actueler dan ooit klinkt: 'In plaats van instituties en technologieën te ontwerpen ten dienste van de productiviteit en efficiëntie van een winstgebaseerde groei-economie, is het nu tijd voor ontwerpers ten dienste van conviviaal samenleven...'

Ingolfur Blühdorn omschrijft de emancipatie van de jaren '70-'80 als 'eerste-orde-emancipatie', waarbij burgers vol zelfvertrouwen, als actoren van verandering, vochten voor de bevrijding van het juk van traditionele elites, en vastberaden waren om verantwoordelijkheid op te nemen voor het algemeen belang, door het opzetten van collectieve praktijken. Denk aan tal van sociale innovaties uit die tijd, zoals opbouwwerk, het jeugdhuis, de milieu- en vredesbeweging, ...

De bevrijding van de burger en het ontstaan van nieuwe sociale bewegingen vond echter onvoldoende snel zijn weerklank in de politiek. Klassiek links vond geen antwoord op de economische crises van de jaren '70, toen de oliesjeiks de kraan dichtdraaiden. Dat gaf aan rechts de ruimte om aan zet te komen. In 1979 werd Thatcher premier van Groot-Brittannië, in 1981 Reagan president van de VS. Maar ook in Vlaanderen zette de vermarkting onopgemerkt in, tot iemand het opmerkte. Zo verpulverde Paul Jambers op 6 maart 1986 alle kijkcijferrecords met zijn spraakmakende *Panorama*-reportage over jongeren en merkkledij. De Vlaamse tienersnob was geboren, de gewatteerde Milletvest werd het icoon van een generatie. Een 'jas' bestond niet meer, net als 'een telefoon'. We dragen en gebruiken nu merken, ook als dragers van betekenis, ze bepalen mee onze identiteit.

Tezelfdertijd groeide het ecologische bewustzijn wel verder, met belangrijke ecologische conferenties en wetgeving die de uitwassen van het industrialisme aanpakten. Het witte poeder dat ik als kind nog op de zolder van mijn grootvader aantrof in een grote pot, DDT, werd samen met tal van andere toxische producten en procedés verboden.

Met de val van de Berlijnse Muur, een kwarteeuw geleden, werd het geloof in de overheid, dat links ondertussen niet vernieuwd had en al wankel was, helemaal omvergeblazen door de neoliberale wind. De marktwerking werd nu de centrale boodschap, een kleine overheid door privatisering en deregulering. Het socialisme koos in dit kader voor een verbond met de liberalen onder de noemer van de 'Derde Weg'. En in plaats dat de civiele samenleving de vrijgekomen ruimte na mei '68 invulde, deed het bedrijfsleven dat, de *big corporations* op kop.

Het voorbeeld van de Milletvest, dat we naadloos kunnen doortrekken tot de iPhone van vandaag, toont hoe de identiteit van mensen verder evolueert. Het moderne ideaal van emancipatie, dat vorm krijgt in het ideaal van de autonome persoon met een samenhangende identiteit die je ontwikkelt in de loop van je leven, krijgt nu het gezelschap van de verbrokkelde identiteit verbonden met de *vloeibare moderniteit*, zoals Zygmunt Bauman dat omschrijft.

Om dat te begrijpen verwijs ik kort naar Paul Verhaeghe. Hij omschrijft krachtig hoe onze identiteit tot stand komt: als resultaat van voortdurende interactie met anderen, van wie we waarden en normen overnemen, of net niet. Onze identiteit zit dus niet al in ons, al helemaal klaar, om zich dan slechts te ontpoppen. En Tim Jackson voegt hieraan toe dat onze identiteit vorm krijgt in voortdurende interactie met consumptiegoederen: ook zij communiceren, zoals de Milletvest en in feite elk merklogo dat we zien. In de versnellende samenleving ontstaat zo een flexibele en gefragmenteerde identiteit, die moet voldoen aan de eisen van de verhardende arbeidsmarkt, meer gericht is op het heden, en consumptie ziet als belangrijke vorm van expressie en identiteitsopbouw. Dit alles doet Jackson besluiten: 'Mensen worden aangemoedigd om, met geld dat ze niet hebben, dingen te kopen die ze niet nodig hebben, om een niet blijvende indruk te maken op mensen om wie ze niets geven.'

Deze 'tweede-orde-emancipatie', die het licht ziet vanaf de jaren 90, omvat juist het zich gedeeltelijk losmaken van de morele engagementen verbonden met de jaren 70-80, en wil de (zelf)beperkende ecologische en sociale doelstellingen herbekijken. Het wordt, in tijden van toenemende individualisering, not done een debat te voeren over duurzame levensstijlen. Vrijheid betekent meer en meer gewoon doen waar je op dat moment zin in hebt. Dat zien we ook in de politiek. De aantrekkelijke jonge groene partij *Anders Gaan Leven* staat uiteraard kritisch ten aanzien van deze nieuwe identiteit, die opgebouwd wordt op overconsumptie. Maar daarmee groeit de afstand met

de partijen van de Derde Weg, die het ook lastig hebben met de blijvende ecologische kritiek op het materieel ingevulde vooruitgangsgeloof. Sowieso zijn het moeilijke tijden voor systeemkritische organisaties en denkers.

Het is ook in deze periode dat macht uit regeringen en parlementen wegsijpelt, en soms zelfs actief wordt wegegeven, aan internationale instituties als de Wereldbank en het IMF. Multinationals worden door fusies alsmaar groter, media maken een proces door van schaalvergroting en vermarkting, wat Luc Huyse doet besluiten dat we 'de politiek voorbij' zijn.

De crisis, een keerpunt

Etymologisch betekent crisis 'een beslissend keerpunt; een periode van ernstige stoornis'. En dat is wat ik tijdens lezingen heb gemerkt. Op een lezing die ik gaf over *Welvaart zonder groei* van Tim Jackson stond op het einde een man recht. Hij stelde niet alleen een vraag, hij vertelde ook een verhaal. Hoe hij als lesgever altijd goed had geleefd, en samen met zijn vrouw aardig wat had gespaard. Hoe hij dat met de beste bedoelingen aan een klassieke bank had toevertrouwd. Maar nu had hij gezien hoe die bank door speculatie mee had gedaan aan de waanzin die de financiële crisis had veroorzaakt. En ondertussen had hij ook geleerd hoe zijn bank investeerde in milieuverniegende projecten. En toen kwam zijn fundamenteel politieke vraag: wat kan ik met mijn geld doen om de toekomst van mijn kinderen te verzekeren, hen een betere samenleving na laten?

Ook jongeren staan anders in het leven nu ze beseffen dat de euro bijna verdwenen was, de economie onderuit kan gaan, en ze zien ook wat er in Griekenland gebeurt. De neoliberale mantra dat er maar twee zaken belangrijk zijn in het leven, jezelf en je koopkracht, is een grote leugen, en dat realiseren ze zich maar al te goed is. Want het is niet langer zo dat hard werken voor een goed diploma zicht geeft op een dik betaalde baan. Die toelaat om alles te kopen wat je nodig hebt, inclusief wellness. 'Omdat jij het waard bent' zoals de reclame hen influistert. De illusie is doorprikt dat elk van ons een sloopje is, dat vanuit een strategische navigatie enkel aan zijn eigen koers denkt en daarmee volmaakt gelukkig is. In een recent pamflet van tien Europese jongeren klinken de twijfels zo: we zijn blij met zoveel keuzes maar zijn altijd bang de verkeerde te maken, men verwacht zo veel van ons en we hebben zoveel angst om te falen, het niet te maken...

Ik begin er al aan, zonder een groot verhaal

Wat samenhangt met dit beslissend keerpunt: mensen zijn het kotsbeu enkel een verplichte consument te zijn van een losgeslagen systeem. En als er geen zingevende grote verhalen meer zijn, dan steken ze zelf de handen uit de mouwen. Ze beginnen aan een project van stadslandbouw, zoals een samenmoestuin, organiseren een repair café of ruilbeurs, willen een energie-coöperatie oprichten, of starten een transitiewijk op. Soms met verrassende resultaten: zo ging het project *De Site* in de Gentse Rabotwijk van start als een project van stadslandbouw, en ondertussen is het gelauwerd als een succesvol intercultureel project dat de verschillende groepen uit de wijk met elkaar verbindt.

Mei-68' ers die ik tegenkom, vinden het wat ironisch, maar het is de waarheid: we zijn het collectieve opnieuw aan het uitvinden. Het besef dat dingen samen doen zin en betekenis geeft, en vooral ook plezierig is. Zonder er grote woorden aan vuil te maken, werken ze aan een nieuw verhaal en worden ze toekomstvaardig. Ze doen precies wat hoger werd geschetst: zonder blauwdruk gaan ze op zoek naar die duurzame samenleving. Zonder dat ze het plannen of weten, bouwen ze aan een nieuwe onderstroom.

Tweestromenland

Ons maatschappelijk model van de sociale verzorgingsstaat uit de 20ste eeuw kreunt in al haar voegen. Dertig jaar neoliberal beleid heeft de publieke sector uitgekled en tot een mondiale *race to the bottom* geleid. De rode draad is dat de markt een grotere rol krijgt ten nadele van de overheid, en er geknipt wordt in de sociale rechten. Terwijl de overheid de financiële elites ongemoeid laat, stijgt de disciplinerende van sociaal zwakkere groepen. In Europa maken we, in de woorden van Pierre Rosanvallon, na de eeuw waar gelijkheid de kern van het maatschappelijk project vormde, nu de crisis mee van de ongelijkheid. Ondertussen verdreef een zielloos efficiëntiedenken en schaalvergroting alle menselijke maat in dienstverlening en organisaties. De gekende persoon achter de balie is vervangen door een callcenter, wie weet in welk land.

Dit is de dominante stroom in Europa, met regeringen en de Europese Commissie gevangen in een beleid dat de prioriteit geeft aan een liberaal beleid, ten koste van het sociaal beleid, terwijl het milieu al helemaal op de derde plaats komt, hoewel de klimaatklok tikt. Het is de stroom van de toekomstvergeters.

Gelukkig oogst deze afbouw van de welvaartsstaat veel protest. Denkers als Piketty klagen de toenemende ongelijkheid aan, vakbonden en andere middenveldorganisaties mobiliseren meer dan honderdduizend mensen voor een protestbetoging. Hoopvolle en noodzakelijke signalen, maar ze tonen nog te weinig dat het er niet om gaat de fiets van de 20ste eeuw rijdende te houden. De sociale rechten van de toekomst kunnen enkel vorm krijgen als ze hand in hand gaan met de aanpak van de ecologische crisis, de opbouw van ecologische rechten.

Daarom is het hoopvol dat er terug een tegenstroom ontstaat die werkt aan het andere: toekomstvaardigheid. Enkele voorbeelden heb ik net opgesomd. Het is logisch dat nieuwe initiatieven zich ontwikkelen als hoopvolle eilanden, en interessante ideeën ontspruiten zonder dat er zicht is op een groot samenhangend geheel. De tegenstroom bestaat op dit ogenblik vooral uit vele beekjes en riviertjes zonder veel samenhang. Dat is niet erg, als we het opvatten als een eerste fase. Zoals Harald Welzer stelt in *Zelf denken*, gaat het hier om 'de sociale beweging die nog niet weet dat ze bestaat'.

De opdracht is dan ook om het toenemende aantal initiatieven, de lokale praktijken die soms ook wel verbonden zijn in grotere netwerken, met elkaar te verbinden. En er zijn nieuwe projecten die dit betrachten, zoals het Transitienetwerk Middenveld, een netwerk van vakbonden, de milieubeweging, Noord-Zuidorganisaties, sociale organisaties, de culturele sector, alternatieve media en wetenschappers,... Want enkel in samenwerking kan er echt opnieuw een toekomst uitgebouwd worden. Volgens Arendt is dat de kern van (politieke) vrijheid: de mogelijkheid om een nieuw begin te maken. En zonder een duidelijk kompas is het moeilijk varen als nieuw initiatief, laat staan samen koers houden en een vloot bouwen.

Meer mensen dan we denken zijn er mee bezig. Zo trok ik in september naar Leipzig (de stad waar een kwarteeuw terug het protest het luidst klonk tegen het communistisch regime, onder de slogan *Wir sind das Volk*) om de vierde editie van de *Degrowth Conferentie* mee te maken. Trok de vorige editie enkele honderden mensen, dan waren we nu met meer dan 3.000 (en nog 2.000 geweigerde inschrijvingen). Veel jongeren, maar ook onderzoekers en activisten, milieuableidaren en ngo'ers, samen in vruchtbare dialoog op zoek naar een verhaal dat de nieuwe beweging kan schragen. Ook verrassend: wat bij ons als taboe geldt – de bbp-groei in vraag stellen – is in Duitsland een serieuze

aangelegenheid. Met professoren die nadenken over *Postwachstum*, en een parlementaire commissie die zich twee jaar lang over deze uitdaging boog.

Samen slagkracht ontwikkelen

Enkel als de vele initiatieven samenwerken, kan er samen slagkracht ontwikkeld worden om de noodzakelijke transitie te realiseren, de nieuwe fiets te bouwen. Daartoe zijn er verschillende paden die elkaar kunnen versterken. Ik zie er drie, maar er zijn er zeker nog meer.

Een. Binnen een bepaalde sector kan een veelheid aan initiatieven een trendbreuk op gang brengen. Denk aan de energiesector en de groei van hernieuwbare energie. In Vlaanderen hebben de energiecoöperaties de handen in elkaar geslagen en de koepel Rescoop opgericht. Een belangrijke stap vooruit. Maar er is nog werk aan de winkel: bij onze noorderburen staat de teller ondertussen al op 110 energiecoöperaties. Het strafste voorbeeld is de zogenaamde Duitse *Energiewende*, de ambitie om vanuit een krachtig klimaatbeleid de Ökostrom te stimuleren. Door een stabiel regelgevend kader ging het aandeel ecostrroom in Duitsland van 3,4 procent in 1990 naar ondertussen meer dan een kwart. En elke maand komen er nieuwe burgerinitiatieven bij. Daardoor zijn de Duitse burgers, al dan niet verenigd in coöperaties, eigendom van bijna de helft van hernieuwbare energie-installaties! Ze nemen hun autonomie concreet terug in handen. Want burgers vervangen technologie die hun leefmilieu bedreigt en waar ze geen greep op hebben (zoals kernenergie) door een gedecentraliseerd netwerk van lokale, hernieuwbare energieproductie. Daarnaast nemen ook Duitse steden stevige initiatieven. Zo heeft Hamburg in 2013 na een referendum beslist haar stroomnet, na eerdere privatisering, weer in eigen handen te nemen. En zo komen we tot het volgende punt.

Twee. Complementair aan sectoren is er ook het lokale niveau. Wereldwijd nemen gemeenten en vooral steden het initiatief om werk te maken van transitie. In Europa heb je de gekende voorbeelden van Kopenhagen of Freiburg. Gent en tal van gemeenten in Vlaams-Brabant ondertekenden het Burgemeestersconvenant: samen vertegenwoordigen ze meer dan honderd miljoen Europeanen. En ook heel wat steden uit de VS en Australië zijn lid van de Internationale Vereniging van Lokale Besturen voor Duurzaamheid ICLEI. Steden zijn duidelijk koploper op vlak van klimaatneutraliteit, duurzame mobiliteit en alternatieve voedselsystemen.

Complementair met ambitieuze lokale overheden staan de nieuwe lokale initiatieven voor de uitdaging om zich te verenigen, samen met bestaande middenveldorganisaties die mee aan de kar willen trekken, tot een nieuw lokaal middenveld dat mensen kan mobiliseren. En dat is belangrijker dan het lijkt. In de twintigste eeuw was de natiestaat de belangrijkste schaal van emancipatie en autonomieverwerving, met de vakbonden als cruciale actor van sociale strijd. Hun rol is ver van uitgespeeld. Maar in de eenentwintigste eeuw groeit het belang van het lokale niveau, naast het Europese. Dus is er nood aan Europees opererende ngo's als aan 'stadsbonden. De stad of gemeente is het niveau bij uitstek voor burgers om autonomie te heroveren. Maar dan moeten ze zich wel organiseren, en een toekomstproject voor hun gemeente of stad uittekenen.

Drie. Zoals Ezio Manzini benadrukt, zijn lokale initiatieven heden ten dage niet louter lokaal. In onze internetsamenleving zijn ze tegelijk open en verbonden met andere initiatieven. Een stadslandbouwproject in Rotterdam haalt misschien wel de mosterd uit

Berlijn of Toronto. En deze netwerkvisie sluit naadloos aan bij het belang dat Michel Bauwens in *De wereld redden* hecht aan peer-to-peernetwerken. Als vrijwillig bijdragende computerexperts samen het besturingssysteem Linux ontwerpen en zo IBM op de knieën krijgen, dan gaat het niet meer om spelen met de knikkers in de periferie. En er zijn nu niet alleen *open source*-softwaresystemen, ook in de productiesector zijn er initiatieven zoals *open hardware* en *open design*. Met de huidige technologie (3D-printers, krachtige software, ...) ligt de weg open voor lokaal beheerde microfabrieken die enkel vraaggestuurd produceren. Fictie? In Amerika produceren boeren al eigen landbouwwerktuigen, om uit de greep te komen van multinationals met hun dure, gepatenteerde werktuigen. Autonomie heroveren gaat dus ook uitdrukkelijk over de economische sfeer. We zijn het, na decennialang louter consument te zijn geweest, misschien verleerd, maar autonomie gaat ook over terug greep krijgen op producten en productieprocessen.

Herpolitisering: een blik over de oceaan

Een soms terecht geuite kritiek is dat mensen zich vaak beperken tot het realiseren van hun lokaal transitie-initiatief, denk aan een samenmoestuin. Hoe waardevol ook, dat zal de wereld niet veranderen, het gaat niet om transitie. Transitie staat voor systeemverandering. En daar hoort ook systeemverstoring bij! Ik zei een keer provocerend tegen zo'n apolitieke samentuinier: 'Mocht je subsidies aanvragen bij Monsanto, je zou ze nog krijgen ook. Want door je op te sluiten in je eigen initiatief, maak je jezelf onschadelijk.' Wie een ander voedselsysteem wil, moet ook een vuist maken tegen de bestaande machtsconcentratie bij een handvol multinationals. En wie investeert in hernieuwbare energie, moet het gevecht aangaan met de grote olieconcerns. Want als zij fossiele brandstoffen blijven bovenhalen, denk aan de teerzanden in Canada, zal de klimaatverandering zich doorzetten. En dan is het *game over*, zoals de Amerikaanse klimaatwetenschapper en activist James Hansen het stelde. Johan Malcorps poneert terecht strijdlustig: transitie is oorlog. Gevestigde machtsgroepen zullen keihard in het verweer gaan. Olie- en gasbedrijven, die de grootste winsten van alle bedrijven wereldwijd binnenrijven, zullen niet vrijwillig hun voorraden aan fossiele brandstoffen in de grond laten zitten. Daarvoor zijn het ook fossiele ondernemingen.

En dat beseffen ze al in de Verenigde Staten. Op zondag 21 september 2014 stapten 400.000 mensen door de straten van New York: de grootste klimaatbetoging ooit, wereldwijd. En ook VN-secretaris-generaal Ban Ki-Moon stapte mee, hij noemt klimaatopwarming '*the defining issue of our time*'. En ook in andere steden, zoals Delhi, Bogota en Londen (met een mars van 40.000 mensen) vonden grote manifestaties plaats. Deze nieuwe klimaatbeweging, de *Climate Justice Alliance* heeft een duidelijke en radicale agenda: voor klimaatrechtvaardigheid – want de zwaksten zijn het kwetsbaarst voor milieurampen – en voor 100 procent schone energie.

Naomi Klein beschrijft in haar boek *No Time het ontstaan* wereldwijd vaneennieuwe protestbeweging, vaak vanuit de plaatsen waar de nieuwe olie- en gasontginning gepland is:

'Uit het verzet tegen risicovolle en extreme extractie-activiteiten ontwikkelde zich een brede volksbeweging met netwerken over heel de wereld, die haar weerga binnen de milieubeweging nauwelijks kent. En we zouden het misschien zelfs helemaal geen milieubeweging moeten noemen, aangezien ze in de eerste plaats voortkomt uit de wens tot een andere vorm van democratie; een democratie die gemeenschappen werkelijk zeggenschap geeft over de

hulpbronnen die het essentieelst zijn voor ons collectief overleven – gezond water, gezonde lucht en een gezonde bodem.'

Eigen aan deze nieuwe protestbeweging is dat ze niet meer onderhandelt, niet opnieuw gaat zoeken naar compromissen. Waarom zouden ze vruchtbare landbouwgrond, kwetsbare rivierdelta's en historische cultuurlandschappen opofferen, als 80 procent van alle fossiele brandstoffen onder de grond moet blijven? Voor Klein is het duidelijk: enkel een nieuwe, radicale en massale sociale beweging zal nationale regeringen kunnen dwingen om de nodige maatregelen te nemen die de klimaatdreiging kunnen afwenden, om de macrobeslissingen voor een Grote Transitie te nemen.

Onverhoopte bondgenoten

Onlangs had ik de gelegenheid om twee avonden in besloten kring te spreken voor bedrijfsleiders en -eigenaars. Ik gaf een lezing over de impact van onze huidige groeieconomie op de planeet, over klimaatverandering en aftakeling van ecosystemen. Ik vertelde ook over het alternatief van de ecologische economie, en enkele van haar bouwstenen, zoals de deeleconomie en de kringlooeconomie. De reactie was verrassend. Niemand betwistte de precaire toestand van de planeet, dat er een ommezwaai nodig was. En als daar een sterke CO₂/energieheffing voor nodig is, dan moet die er komen. 'Wij als ondernemers zullen wel onze plan trekken, als het voor iedereen gelijk is. Als die heffing er in heel Europa komt.' Of uiteraard nog beter, wereldwijd.

Na die twee avonden trok ik naar huis met de gedachte: waar wachten die regeringsleiders nog op, het milieubesef is al lang een aantal bedrijfspoornten binnengetrokken.

Autonomie 2.0

Voor ecologische denkers slaat autonomie op de vrijheid om het goede leven te kunnen realiseren. Als een agressieve markt of de autoritaire overheid onze autonomie inperken, heteronomie introduceren omdat we er sterk van afhankelijk worden, verliezen we 'het vreugdevolle potentieel om de wereld zelf vorm te geven' (Illich). Autonomie vormgeven betekent emancipatie en overstijgt een eenzijdige individualisering: dat vreugdevol vormgeven gebeurt altijd in samenwerking met elkaar. Autonomie betekent vanuit ecologisch perspectief ook niet dat we alles altijd onder controle hebben: met andere mensen samenwerken betekent ook openstaan voor hun ideeën en reacties, de vrijheid aanvaarden dat het dus morgen anders kan lopen dan verwacht.

Autonomie is ook geen abstract begrip: het verwijst concreet naar de 'autonome sfeer', het domein waar burgers zich organiseren, los van of complementair aan markt en staat (zonder systeemdruk vanuit deze sferen). Het is in dit domein dat burgers ruimte maken voor andere levensdimensies zoals engagement en zorg. Het kan gaan om activiteiten die de markt en de overheid ook organiseren, toch spelen er in de autonome sfeer andere sociale verhoudingen.

Zo lezen we op de website van Villa de Crèche, een Utrechtse oudercoöperatie die al veertig jaar bestaat: 'Als ouders runnen wij de crèche volledig samen. Iedere ouder staat een dag(-deel) op de groep en vervult daarnaast extra taken, zoals PR, klussen of inkoop. Onze crèche draait op enthousiasme, betrokkenheid, vertrouwen en goede afspraken.' Een belangrijke meerwaarde van een dergelijk initiatief is dat het mensen samenbrengt zonder dat het meest verdelende in onze samenleving een rol speelt: koopkracht. Heel

onze samenleving, en zeker onze steden als showroom van de consumptiemaatschappij, is opgedeeld in zones voor koopkrachtigen en andere, restzones. Uiteraard is een publieke crèche voor iedereen toegankelijk. Maar een oudercoöperatie gaat een stap verder: het laat toe dat mensen met beperkte koopkracht mee kunnen bouwen aan de samenleving, zich opgenomen en gewaardeerd weten. Hetzelfde geldt voor burgerinitiatieven waar men bijvoorbeeld auto's en bakfietsen deelt, samen voedsel kweekt, of elkaar competenties uitwisselt zonder dat er geld aan de pas komt. Al deze systemen kunnen gevat worden onder de term van *commons*: het zorgzame beheer door burgers van gemeenschappelijke natuur, goederen of diensten.

Wat staat ons te doen?

1. Identiteit

Het komt er nu op aan een dergelijke omgeving samen uit te bouwen, zodat ze ons toelaat een identiteit op te bouwen waar samenwerking, delen, duurzame levensstijlen en belevenissen buiten de markt centraal staan. Activiteiten die we kunnen 'ontmarkten', bevrijden ons ook van de ermee verbonden groeidwang.

Als we het belang van identiteit aanvaarden, dan is het de hoogste tijd werk te maken van een omgeving die een andere identiteitsopbouw mogelijk maakt, weg van concurrentie en vermarkting. Dat betekent dat we onze omgeving bevrijden van de dagelijkse tsunami aan reclame. Daarmee kunnen we een goed begin maken in de publieke ruimtes. Is u ook al opgevallen dat er nog nooit zoveel reclame te zien was in treinstations? Laat ons die en andere plaatsen omvormen tot *winstvrije ruimtes*. Waar misschien wel gecommuniceerd kan worden over de recente lokale burgerinitiatieven die werken rond transitie. Fictie? Helemaal niet? Zo besliste de groene burgemeester van Grenoble recent om gekende advertentiepanelen in het straatbeeld te vervangen door bomen en gemeenschapsruimten.

Deze zienswijze laat ons ook toe pagina 1 van heel wat economiehandboeken anders te lezen. Daar staat dat economie gaat om de bevrediging van behoeften. Niets verplicht dat dit binnen een marktsfeer gedomineerd door winststreven moet gebeuren. Daarom zijn ruilsystemen zoals een LETS-systeem (Local Exchange and Trade), uitleensystemen zoals een bibliotheek van het gereedschap, of oudercrèches zo belangrijk. Laat me dit illustreren met een laatste ervaring op een lezing. Zelf gebruik ik meestal het voorbeeld van een LETS-systeem binnen de ecologische sfeer: als jij misschien graag in de tuin werkt, een buurman als hobby fietsen herstelt, en verderop iemand kleren verstelt, kunnen we zonder geld heel wat noden invullen die bijdragen tot een duurzamere levensstijl. Maar op een lezing in Brugge kreeg ik een mooi alternatief voorbeeld cadeau van een aanwezige. Hij vertelde het verhaal van Oostende. Daar zijn er kansarme gezinnen van wie de kinderen jammer genoeg niet zelden leerachterstand oplopen. En tegelijk kende hij een gepensioneerde leraar wiskunde, nog kwiek van geest, die jammer genoeg in een rolstoel was beland. Hij voelt zich nutteloos, en verlangt naar mensen die met hem eens een wandeling op de zeedijk willen maken. We leven toch in een merkwaardige samenleving, met een totaal gebrek aan sociale innovatie (in een zee technologische snuffjes), dat we er niet in slagen deze groepen mensen met elkaar te verbinden. We kunnen onze autonomie dus sterk verhogen als we er in slagen als burgers onze wensen, noden en capaciteiten beter met elkaar te communiceren en af te stemmen. Zo zullen de kinderen met leerachterstand fantastische ondersteuning krijgen

van wijze leerkrachten op rust, die zich op hun beurt gewaardeerd zullen voelen terwijl ze genieten van een deugddoende zeebries.

2. *Collectieve actie*

Als we ons voortdurend laten reduceren tot de individuele consument, zullen we nooit krachtadig worden. Enkel als we ons terug collectief als burger mobiliseren, met positieve concrete praktijken én grote betogingen van verontwaardiging, doen we weer van ons spreken, kunnen we op de maatschappelijke agenda wegen. Vanaf vandaag is het storten van een donatie voor een ngo, of het ondertekenen van een Facebookpetitie, hoe zinvol ook, dus niet meer voldoende: word actief lid of start zelf een vereniging op. En misschien is partijpolitiek op lokaal vlak wel interessanter dan de beelden van de Wetstraat doen vermoeden. Als ik even mag dromen: mochten we de recente betoging in Brussel tegen de afbraak van de welvaartsstaat kunnen combineren met de grootste klimaatbetoging in New York, krijgen we misschien in de toekomst de eerste grote mars voor een sociaalecologische toekomst.

3. *De eigen economie ontwikkelen*

Uiteraard gaan we morgen niet allemaal een job vinden in de alternatieve economie. Maar ze mee ontwikkelen, kunnen we wel. Op de Belgische spaarboekjes staat meer dan 250 miljard euro. Als we daar jaarlijks 1 procent van investeren in de infrastructuur van de toekomst, van hernieuwbare energienetwerken tot lokale voedselsystemen, komt er veel in beweging. En door te kiezen voor echte groene stroom en lokaal voedsel uit de plaatselijke biowinkel, hebben we meer impact dan we denken. Dat was een van de beelden die me frappeerden uit de documentaire *The Economics of Happiness*, met een voorbeeld uit de VS: een dollar (of euro) besteed in een lokale boekwinkel, levert minstens vijf keer meer return op voor de lokale gemeenschap dan een aankoop in een internationale keten (waarvan de boekhouding is uitbesteed aan laagbetaalde werknemers aan de andere kant van de wereld).

En er zijn zoveel mogelijkheden: repair cafés kunnen de kiem zijn van stedelijke herstellenetwerken, zodat alles weer lokaal gerepareerd kan worden. En coöperaties hebben het voordeel dat ze niet kapotgespeculeerd worden, overgenomen of doorverkocht, waarbij één persoon alle winst in hoogsteigen zak steekt. Het komt erop neer de graai-economie, waar zoveel mogelijk pakken het hoogste doel was, te vervangen door een balanseconomie, waar juist het evenwicht centraal staat met wat mensen en de natuur aankunnen.

Autonomie: de cirkel is rond

In de jaren zeventig van de vorige eeuw hadden ecologische denkers als Gorz en Illich een duidelijk beeld van autonomie. Voor André Gorz ging het om terug greep krijgen op de eigen leefomgeving, tegen oprukkende industrieterreinen en een autoritaire overheid. Zijn tijdgenoot Ivan Illich omschreef autonomie als goed samenleven onder de term convivialiteit, waar we vrijheid realiseren in onderlinge afhankelijkheid, samen vreedzaam samenleven op een creatieve en collectief zelfbepaalde wijze. Hij omschreef toen al de opdracht waar we nu opnieuw voor staan: *In plaats van instituties*

en technologieën te ontwerpen ten dienste van de productiviteit en efficiëntie van een winstgebaseerde groei-economie, is het nu tijd voor ontwerpers ten dienste van conviviaal samenleven.'

En daar voegen we een belangrijke les van Michel Bauwens aan toe. Het nieuwe systeem dat we dromen en ontwikkelen zal ontstaan in de schoot van het oude. De naïeve gedachte van een 'revolutie van de ene dag op de andere overnacht' zal niet werken. En dat betekent dus elke dag zo ver gaan als we kunnen, maar ook leren leven met paradoxen en contradicties. Dat een stad ernaar streeft autoluw te worden terwijl de hogere overheid miljarden blijft investeren in auto-infrastructuur van de 20ste eeuw. En we dus het ene moeten uitbouwen, en tegelijk het andere bekampen. Er is werk te doen.

Met hoopvolle groet,

Dirk Holemans

Coördinator Oikos – Denktank voor sociaalecologische verandering